

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-MAY

ANDIJON, 2024

BOLALAR NUTQINI O‘SISHDA DEDAKTIK O‘YINLAR

Azizova Shodiyona

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Defektologiya fakulteti talabasi

Annotasiya : Ushbu ilmiy maqolada nutqning grammatik qurilishining shakllanishida yetakchi mexanizm ya’ni bola tomonidan til qonuniyatlari umumlashmalarini o’zlashtirish kabi masalalar ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so’zlar : til qonuniyatlari, grammatik operatsiyalar, logopedik ishlar, tibbiy - pedagogik yondashuv, Alaliya, nutq nuqsoni, analiz - sintez.

Olimlar yosh bolalarning nutqi va tafakkurining rivojlanishi – qo‘l va barmoqlarining nozik harakatlari miqdori hamda shakli-hajmi bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri proporsional ekanligini isbotlagan.

Barmoqlarning harakatlari mahorati yuqori darajada rivojlangan bolalarda – nutq, fikrlash, xotira, e’tibor yaxshi bo‘ladi. Barmoqlarning harakatlari erkin bo‘lmaguncha bola nutqining rivojlanishiga erishib bo‘lmaydi. Bolalarda barmoqlar mashqi bo‘yicha ishni 6-7 oylikdan boshlash kerak. Har kuni qo‘llarni 2-3 daqiqa davomida yengil uqalash kerak.

Rag‘batlantiruvchi qo‘l mashqlari 5 bosqichdan iborat:

1. bolaning qo‘lini barmoq uchidan tirsagigacha tashqi tomondan 8-10 marta silash;
2. barmoqlarni 5-6 marta (bosh bormoqdan tashqari) bukish va to‘g‘rilash 5-6 marta;
3. bosh bormoqni o‘ng-chap tomonga bukish, dumaloq shaklda harakatlantirish;
4. kaftni 2-3 marta faollashtirish: barmoq bilan bolaning kafti o‘rtasidan sekin spiral ko‘rinishida silash, spiral kengayib borib, oxiri bola bosh barmog‘ida tugaydi;
5. bolaning qo‘lini barmoq uchidan tirsagigacha tashqi tomondan 8-10 marta silash.

Barmoqlarning nozik harakatlarini rivojlantiruvchi mashqlar:

- bolani o‘n oylikdan boshlab barcha barmoqlarini harakatga jalb qilish kerak – kub, piramidalar, turli hajmdagi yarimsharni bir biriga taxlash, joylashtirish.
- bir yoshdan bir yarim yoshgacha bo‘lgan davrda yog‘ochdan yoki plastmassadan bo‘lgan o‘yinchoqlar, masalan, legolardan piramida, uychalar yasash;
- bir yarim yoshdan ikki yoshgacha bo‘lgan davrda mozaikalardan har turdagi shakllarni yig‘ish;
- ikki yoshdan uch yoshgacha bo‘lgan davrda o‘yinchoqlarni, yirik tugmachalarni teshiklardan arqon o‘tkazib bir safga terish, arqonlardan har xil shakldagi bog‘ichlar yasash;
- artikulyatsiya mashqlari: sharlarni uflab shishirish, so‘zlarni dona-dona talaffuz qilishga intilish.

Barmoqlar bilan turli xil mashqlarni bajarib, bolalar barmoqlarini nozik harakatlarini yaxshi rivojlanishiga erishiladi, bu nafaqat nutqning rivojlanishiga foydali ta’sir ko‘rsatadi, balki bolani chizishga, yozishga ham tayyorlaydi.

Bola tilining grammatik tizimini o‘z vaqtida shakllantirish – uni to‘laqonli nutqiy va umumiy psixologik rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tilning grammatik tizimini bola predmetli harakatlarni o‘zlashtirish bilan uzviy bog‘liqlikda bilishni rivojlantirish asosida egallaydi. Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik tizimini shakllantirish morfologiya (so‘zlarni rodlar, sonlar, kelishiklarga qarab o‘zgartirish), so‘z hosil qilish (maxsus vositalar yordamida bir so‘z negizida boshqa so‘zni hosil qilish), sintaksis (oddiy va qo‘shma gaplarni tuzish) ustidagi ishlarni o‘z ichiga oladi.

Bolalarning grammatik rivojlanishi boshqarishni pedagog eng avvalo ham bolaning o‘zi bilan (dialog shaklida), ham boshqa bolalar bilan birgalikdagi muloqot faoliyati vositasida amalga

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-MAY

ANDIJON, 2024

oshirishi lozim. Bolalarda grammatik tizimni – sintaksis, morfologiya, soʻz hosil qilishni shakllantirish oʻzining alohida xususiyatlariga ega boʻlib, ularni rivojlantirish uchun pedagog turli vositalarni qoʻllashi darkor. Morfologiya va soʻz hosil qilishni oʻzlashtirish uchun ragʻbatlantiruvchi til oʻyinlari; sintaksisni rivojlantirish uchun esa, keng fikr bildirish uchun motivasiyani yaratish muhim.

Maʼlumki, bolalar oʻz iqtidoriga qarab turlicha darajada rivojlanadi va oʻz navbatida pedagogning rahbarligi ham bosqichli xususiyatga ega boʻladi. Bola hayotining beshinchi yilida pedagog ragʻbatlantirishga (gap soʻz hosil qilish va soʻz ijodkorligi xususida bormoqda); oltinchi yilda

gap tarkibini eng oddiy tahlil qilish, nutqning grammatik toʻgʻriligini shakllantirishga (soʻz oʻzgartirishda); yettinchi yilda – hosila soʻzlar oʻrtasidagi rasmiy-semantik munosabatlarni oddiy tahlil qilishga, nutqiy ijodkorlikka, murakkab sintaktik tuzilmalarni ixtiyoriy tuzishga alohida eʼtibor berishi lozim.

Didaktik oʻyinlar va grammatik mazmundagi mashqlar — bolalarning tilga oid oʻyinlarini, ularning grammatik sohasidagi faolligini ragʻbatlantirishning muhim vositasidir. Pedagog bolalarga soʻz birikmasini oʻylab koʻrish, soʻngra gapda soʻzlarni bir-biri bilan toʻgʻri bogʻlash qobiliyatini oʻrgatishi zarur.

Bolalar fikrlarida murakkab sintaktik tuzilmalarni shakllantirishni «yozma nutq vaziyati»da, yaʼni bola matnni aytib turadigan, katta yoshli kishi esa, uni yozib boradigan vaziyatda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Bolaga bir turdagi tuzilmalardan foydalanmagan holda soʻzlarning toʻgʻri tartibini qoʻllashni oʻrganishda yordam beradigan mashqlarga alohida eʼtiborni qaratish zarur.

Muhimi, bolada gap tarkibi haqida va har xil turdagi gaplarda leksikadan toʻgʻri foydalanish haqida oddiy tasavvurlar shakllansin. Buning uchun bolalarga gapda soʻzlarni birlashtirishning turli usullarini, soʻzlar oʻrtasidagi ayrim mazmunli va grammatik bogʻliqliklardan foydalanishni hamda gapni intonasion jihatdan rasmiylashtirishni oʻrgatish zarur.

Shunday qilib, nutqning grammatik tizimini shakllantirish jarayonida sintaktik birliklar bilan amallar bajarish koʻnikmasi shakllanadi, muayyan muloqot sharoitida va ravon monologik fikrlarni tuzish jarayonida til vositalarini ongli ravishda tanlash taʼminlanadi. Bola tilining grammatik tizimini shakllantirish uning nutqi (tili) rivojlanishining umumiy oqimida roʻy berishi lozim; pedagogik rahbarlik shakllari va metodlari umumiy nutqiy rivojlanishning bosqichmabosqich xususiyatga egaligini, eng avvalo dialog va monologni, soʻzgacha boʻlgan mazmunlisemantik tizimdan vaziyatga oid ixtiyoriy iborali nutqqa oʻtish (keyinchalik dialog va monolog rivojlanadi), bolalarning nutqiy havaskorligi sohasi sifatida tengdoshlar bilan muloqotning dialogik shakllarini oʻzlashtirishni hisobga olishi lozim.

Oʻyin maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyatidir. Aynan oʻyin jarayonida bolalar har tomonlama rivojlanadi. Bolaning rivojlanishida lugʻat didaktik oʻyinlari alohida rol oʻynaydi. Asosiy xususiyat didaktik oʻyinlarda barcha vazifalar oʻyin shaklida taklif qilinadi. Oʻyin davomida bolalar bilim oladi va muloqot madaniyatini oʻrganadi.

Nutqni rivojlantirishda didaktik oʻyinlarning roli:

Soʻz boyligini sezilarli darajada oshirish;

Muvofiq nutqni rivojlantirishga koʻmaklashish;

Ular hikoya yozishni oʻrganadilar;

Tovushlarning toʻgʻri talaffuzini shakllantirishga imkon beradi;

Ular vaziyatga qarab toʻgʻri soʻz tanlashni oʻrganadilar.

Ushbu turdagi oʻyin bolaning atrofidagi dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirish imkonini beradi. Ular maxsus qimmatbaho materiallarni talab qilmaydi. Ularni istalgan joyda oʻynash mumkin. Bunday oʻyinlarda asosiy narsa nutqni oʻzlashtirishdir. Agar ota-onalar va ularning

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-MAY

ANDIJON, 2024

farzandi jamoat transportida sayohat qilsa yoki navbatda tursa, ular bu vaqtda so'z o'yinlarini o'ynashlari mumkin. Shunda vaqt katta foyda bilan o'tadi.

Didaktik nutq o'yinlari maftunkor va ayni paytda tarbiyaviy xarakter. Bunday o'yinlar pedagogika sohasida chuqur bilim talab qilmaydi, shuning uchun ota-onalar tomonidan katta muvaffaqiyat bilan foydalanish mumkin. Bunday o'yinlar tufayli bolalarda so'z yaratish istagi paydo bo'ladi va ular o'z ona tilini muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar.

Nutq didaktik o'yinlarining turlari:

Ob'ektlar bilan o'ynash;

O'yin;

Vizual materialdan foydalanmasdan og'zaki o'yin.

Didaktik o'yinni to'g'ri tashkil qilaylik:

Didaktik o'yin bolaning rivojlanishiga maksimal foyda keltirishi uchun ma'lum talablarga javob berishi kerak:

Aqliy rivojlanishni rag'batlantirish;

Qiyinchiliklarni engishga qaratilgan hayajonli bo'lishi kerak;

Hazil, hazil va o'yin-kulgidan foydalanish kerak.

Nutq didaktik o'yinlari guruhlar:

1. Nutqning fonemik tomoni shakllanadigan o'yinlar;

2. So'z boyligini rivojlantirish uchun o'yinlar;

3. Nutqning grammatik jihatini rivojlantirish uchun o'yinlar;

4. Muvofiq nutqni rivojlantirish uchun o'yinlar.

Nutqning fonemik tomonini shakllantirish uchun o'yinlar:

"Boshqa ovoz" o'yini

Voyaga etgan kishi to'rtta so'zni nomlaydi, bola boshqacha eshitiladigan so'zni nomlashi kerak:

Shok - joriy - sharbat - qo'shiq

Som - com - uy - yotoq

Limon - beton - maysazor - it

Ko'knori - pak - saraton - malina

Filial - chaqaloq - to'r - palto

O'yin "Ovozni tanib olish"

Voyaga etgan kishi tovushni nomlaydi. Bola uni paxta bilan tanlashi kerak. Masalan, tovush A. Birinchidan, kattalar bu tovushni takrorlaydi, keyin esa tovush qatorini talaffuz qila boshlaydi. A tovushi eshitilganda bola qo'llarini qarsak chalishi kerak.

Ovoz ketma-ketligi quyidagicha ko'rinishi mumkin:

U - O - I - A - E - A - M - Y - Z - A

O'yin "Ob'ektlarni nomlang"

Bolaga turli xil ob'ektlar tasvirlangan syujetli rasm ko'rsatiladi. Ovoz deyiladi (masalan, K). Bola rasmdagi barcha ob'ektlarni nomlashi kerak, ularning nomlarida ko'rsatilgan tovush mavjud.

"Narsalarni yig'ish" o'yini

Voyaga etgan kishi bolaga maqsadlari o'xshash, shuningdek tashqi ko'rinishi bilan o'xshash narsalarni tasvirlaydigan juftlashtirilgan rasmlarni taklif qiladi. Masalan, qo'lqop - qo'lqop, chashka - stakan, likopcha - likopcha, banka - grafin, paypoq - tizzagacha, etik - etik, poyabzal - sandal. Keyin u bolani o'zi nomlagan rasmni qutiga solib qo'yishni taklif qiladi.

"O'rim-yig'im" o'yini

Voyaga etgan kishi stolga qo'g'irchoqlar yoki haqiqiy meva va sabzavotlarni qo'yadi. Yaqin atrofga ikkita savat qo'ying - biri sabzavotlar uchun, ikkinchisi esa mevalar uchun. Bola bir

ILM FAN YANGILIKLARI

KONFERENSIYASI

30-MAY

ANDIJON, 2024

vaqtning o'zida bitta narsani olib, savatga solib qo'yishi kerak: "O'rik meva, chunki u daraxtda o'sadi" va hokazo.

"Narsalarni to'g'ri joylashtirish" o'yini

Kattalar bolaga javonlar bilan chizilgan shkafni ko'rsatadi - tepada kiyim uchun, pastki qismida esa poyabzal uchun. Tasvirli rasmlar bolaning oldiga qo'yiladi turli xil kiyimlar va poyabzal. Rasmlarni izoh bilan to'g'ri joylashtirish kerak: "Poyafzal poyabzal, chunki ular oyoqlaringizga qo'yilgan" va hokazo barcha rasmlar bilan.

"To'pni ushlab" o'yini

Voyaga etgan kishi qo'lida to'pni ushlab, bir so'z aytadi. Masalan, "qora". Shu bilan birga u to'pni chaqaloqqa tashlaydi. Kichkintoy to'pni ushlaydi va teskari ma'noli so'zni talaffuz qiladi. Ushbu versiyada so'z "oq". Nutqning turli qismlaridan foydalanishingiz mumkin.

O'yin "U bilan nima qilish kerak?"

Voyaga etgan odam o'yin uchun turli narsalarni tayyorlaydi turli buyumlar. Ularni birma-bir bolaga ko'rsatadi. Bola ushbu elementdan foydalanish uchun iloji boricha ko'proq variantlarni nomlashi kerak. Misol uchun, chashka - sharbat ichish, unga qalam qo'yish, quyma moddalar miqdorini o'lchash, o'simliklarni suv bilan ta'minlash.

Nutqning grammatik jihatini rivojlantirish uchun o'yinlar:

"Gapni tugat" o'yini

Katta yoshli odam qo'lida to'pni ushlab turadi. Gap boshini talaffuz qilgandan keyin uni bolaga tashlaydi. Bola to'pni ushlaydi va jumlani bitta so'z bilan yakunlaydi. Masalan, "O'rmonda ular o'sadi ..." (qo'ziqorinlar, daraxtlar, butalar, rezavorlar va boshqalar).

"Taklif" o'yini

Katta yoshli odam bitta so'zni aytadi. Bola ushbu so'zni o'z ichiga olgan jumlani o'ylab topishi kerak. Masalan, kattalar "to'p" so'zini aytadi va bola u bilan jumlani aytadi (masalan, ular menga to'p sotib olishdi).

O'yin "Gapni to'g'rilang"

Voyaga etgan kishi semantik xatosi bo'lgan bolaga jumlani talaffuz qiladi. Bola xatoni topib, jumlani tuzatishi kerak.

Misol jumlar:

1. Qayin daraxtida olma o'sadi.
2. Qiz piyola yeyayotgan edi.
3. Afrikada juda sovuq edi.
4. Bola paltosini oyog'iga qo'ydi.
5. Jo'jalar qushni ovqatlantiradi.

O'yin "Bu sodir bo'lmaydi"

Bolaga bema'ni rasm ko'rsatiladi va rasmda aynan nima absurd ekanligini aytib berish so'raladi. Didaktik o'yinlar nutqni rivojlantirish bo'yicha chaqaloqni rag'batlantirish uchun uning kundalik hayotiga kiritilishi kerak kognitiv faoliyat. Bola uyda qanchalik tez-tez so'z o'yinlarini o'ynasa, uning nutqi shunchalik yaxshi rivojlanadi.

Farzandingiz bilan o'ynashga ko'proq vaqt ajrating.

Shubhasiz, didaktik o'yinlar bolalarda nutqni rivojlantirish uchun kuchli vositadir, chunki ular ota-onalar tomonidan uyda foydalanish uchun tavsiya etilishi mumkin. Didaktik o'yinlarni o'tkazish sohada maxsus bilimlarni talab qilmaydi pedagogika fanlari va o'yinni tayyorlashda yuqori

xarajatlar. Mashhur o'qituvchilar O.S.ning tavsiyalaridan foydalanish. Ushakova, G.A. Tumakova, bolalarda rivojlanishi mumkin maktab yoshi so'z yaratish, so'zlar bilan o'ynash istagi, buning natijasida ular o'z ona tilini muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-MAY

ANDIJON,2024

Shunday qilib, nutqni rivojlantirish uchun didaktik o'yinning o'ziga xos xususiyati va uning yakuniy yakuni didaktik vazifa, o'yin vazifasi, o'yin harakatlari va qoidalari bilan belgilanadigan va o'qituvchi u yoki bu o'yindan foydalanishni oldindan ko'ra oladigan natijadir. Ovoz-bo'g'in tahlili ko'nikmalarini egallash nutqning fonetik tomoni va uning grammatik tuzilishini to'g'rilash va shakllantirish, murakkab bo'g'in tarkibidagi so'zlarni talaffuz qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun tovushni va uning grafik tasvirini - harfni bir vaqtda o'rganish asosida tovush tahlilini o'rgatishni boshlash juda muhimdir, buning natijasida bolalar ongida talaffuz qilingan tovush va harf o'rtasida mustahkam aloqa shakllanadi.

Shubhasiz, didaktik o'yinlar bolalarda nutqni rivojlantirish uchun kuchli vositadir, chunki ular ota-onalar tomonidan uyda foydalanish uchun tavsiya etilishi mumkin. Didaktik o'yinlarni o'tkazish pedagogika fanlari sohasidagi maxsus bilimlarni va o'yinni tayyorlashda katta xarajatlarni talab qilmaydi.

G.A. Tumakovaning so'zlariga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda so'z yaratishga, so'zlar bilan o'ynashga bo'lgan ishtiyoqni rivojlantirish mumkin, buning natijasida ular ona tilini muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. M. F. Qurbonova, t. N. Bekpolatova bolalar og`zaki nutqini rivojlantirishda o'yin va o'yinchoqlarning o'rni // scientific progress. 2021. №5. Url: <https://cyberleninka.ru/article/n/bolalar-og-zaki-nutqini-rivojlantirishda-oyin-va-oyinchoqlarning-orni>.
2. O'zME . Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. G'oziyev E.G'. Tafakkur psixologiyasi. T. "O'qituvchi". 1999 y.
4. G'oziyev E.G'. Pedagogik psixologiya asoslari.T. 1995 y.
5. G'oziyev E.G'. To'laganova G.K. Tarbiyasi qiyin o'smirlar. T.1989 y.
6. G'oziyev E.G'. Anarmetova Sh. O'yin nazariyalari. T. 1995 y.
7. G'oziyev E.G'. Psixologiya metodologiyasi. T. 2013 y.
8. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. T. 2010 y.
9. Logopediya (L. S. Volkova tahriri ostida). - M., 1989
10. Logopediya (L. Mo'minova, M. Ayupova). - T., 1993.